

**Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Intézet**

Kozma Eliz-Timea

***A jövő század regénye* mint eltérő sci-fi-eljárások és
paradigmák ötvözete**

Irányító tanárok:

**Dr. T. Szabó Levente
habilitált egyetemi docens**

**Dr. Zabán Márta
egyetemi adjunktus**

**Kolozsvár
2021**

A jövő század regényével kapcsolatban a kritikusoknak és általában a közvéleménynek nehéz volt eldöntenie, hogy pozitívan kezelje vagy kifogásolja Jókai világképi- és valóságábrázoló technikájának radikalitását. Bár elismerően nyilatkoznak Jókai „széleskörű ismereteiről és természettudományos érdeklődéséről”¹, némelyek irányvesztettségéről, az eszmék hiányáról² beszélnek, és a regénnyel kapcsolatos csalódottságuknak adnak hangot. A „jövővel való játszadozás” félelemre³, a világ végének sejtetésére, pesszimista jövőkép látására adott okot⁴, de olyanok is voltak, akik számára a Jókai gazdag fantáziájából kipattanó találmányok optimista módon voltak értelmezhetők.

A regény fogadtatásának és műfaji besorolásának bonyolultságához az is hozzájárult, hogy Jókai már eleve szabálysértőként reklámozta előzetesen a szöveget, s így jelentette be a regény indulását is, ugyanis elmondása szerint a „mai kor nagy szociális kérdéseinek szatirikus szemléletével”⁵ *A jövő század regényét* értelmező kritikus hangok, köztük Dux Adolf 1873-as cikke⁶, illetve Fülöp Adorján csaknem egy évtizeddel későbbi kritikájában hasonló módon találták problematikusnak a regényt⁷. Úgy vélték, hogy a regény műfaja nem képes elbírní annyi tudományos találmányt, magyarázatot és víziót, amennyit Jókai elhelyezett szövegében, továbbá, hogy ezek a leíró részek rombolják az esztétikai ízlést⁸. Azt állították, hogy ezek csak összezavarják és elterelik az olvasó figyelmét a regénybeli eszmékről a különféle lélektani tévedésekkel, logikai baklövésekkel és tudományos leírásokkal⁹. Szerintük ez főleg a szöveg vége felé mutatkozik meg, mikoris a történettől elrugaszkodva csupán leíró jellegű, tudományos fejezetekkel találkozik az olvasó. Ezek a részek a későbbiekben még inkább bonyolították a mű értelmezését, mivel nemcsak az irodalom kontextusában kezdték el magyarázni, hanem valósággá váló jóslatként reflektáltak rá. Olyan

¹ A JMÖM megemlíti, hogy így nyilatkozik a Magyar Nemzet 1904. májusi számában *A Jókai közletről* címet viselő, álnévvel jegyzett tárcsa szerzője.

² GÁSPÁR 1878/41, 968.

³ *Vasárnapi Újság*, 1873/45, 61.

⁴ SÁMI 1873/45, 539-540.

⁵ *Ellenőr*, 1872/257.

⁶ DUX 1873/47, 2997-3104.

⁷ FÜLÖP 1885/29-33, 456-458, 474-476, 489-492, 505-506, 521-524.

⁸ Uo.

⁹ DUX, 2997-3104.

következtetéseket vontak le belőlük, miszerint az író a jövőbe látva már akkor olyan találmányokat és eseményeket vázolt fel, amelyeket később a hozzáértők meg is alkottak. De ugyanígy érveltek azok, akik szerint éppen úgy alakultak az ország történései különféle politikai okokból kifolyólag, ahogyan azt Jókai „megjósolta” művében. Így voltak olyanok is, akik különféle találmányok (léghajó¹⁰, repülőgép¹¹, légi utazás forgalma¹² és mindezeknek katonai felhasználása¹³, a gyorsítás¹⁴, röntgensugarak¹⁵) állítólagos eredeti forrásaként emlegették a szöveget, azaz eleve határsértő fikciós műként kezelték.

Dolgozatomban *A jövő század regénye* kapcsán úgy érvelek, hogy a korban sokak számára zavarónak tűnő enciklopédikusság és a valóságábrázolási szabályok áthágásaként értelmezett eljárások nem negatívumok, hanem a korabeli európai sci-fi hagyományai felől nagyon jól értelmezhető sajátos átértelmezések, sűrített megoldások és ötvözetek. A 19. századi világirodalmi sci-fi több gyakori típusát, trendjét, problémafelvetését vizsgálva arra következtethetünk, hogy Jókai mindezeket kombinálva, újradolgozva, ötvözve hozta létre regényét, s ezáltal olyan komplex szöveget teremtett, amely újra is értelmezte ezeket a hagyományokat.

1. A globális és magyar sci-fi műfajának néhány típusa és megoldása a 19. század második felében

A sci-fi a nehezebben körülírható és meghatározható műfajok közé sorolható, a tudományos jövőbe vetítés, a fantasztikum, szatíra¹⁶ mellett számtalan más tendencia létezik, melynek segítségével osztályozható lehetne, így a műfaji sajátosságok ismertetése komoly kihívást jelent s mára már egyértelmű, hogy nem szerencsés valamiféle időtlen, történetietlen tipológiában gondolkodni. A sci-fiben új, lehetséges

¹⁰ *Budapesti Napló*, 1898/15.

¹¹ *Pesti Napló*, 1896/259.

¹² *Fővárosi Lapok*, 1888/93, 683.

¹³ *Pesti Hírlap*, 1899/75, 3.

¹⁴ *Ország-Világ*, 1883/36.

¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1900/148.

¹⁶ *JUIN* 1972/1, 33.

világok, univerzumok hozhatók létre, ahol a fantasztikus elemek és a realitás vegyítése, a közöttük levő összefüggések, eltérések szervesen jelennek meg¹⁷. Így a szerző fantáziáján, korszakokon és kulturális környezeteken múlik, hogy egy-egy ilyen szöveg milyen mértékben igyekszik fokozatosan felülmúlni az olvasók elvárásait és befogadói képességét. A sci-fi irodalma mellett, hogy az író személyes határátlépésének az eredménye, gyakran egyfajta szociális kísérletként és társadalmi konvenciók működéseként is olvasható. A jövő lehetséges történeteiről politikai és szociális ügyekben esetleges megoldásokat kínál, vagy éppen felhívja a figyelmet a visszafordíthatatlan katasztrófákra, s ilyen értelemben átfedést mutat az utópiákkal, illetve antiutópiákkal / disztópiákkal.¹⁸

A műfaj definiálásának problematikusságát az olvasók rendelkezésére álló különféle (egymásnak is gyakran ellentmondó) meghatározások is alátámasztják. Ezeknek száma az idő múlásával exponenciálisan növekedett együtt az ember saját és környezete megismerésének mértékével, a tudományok fejlődésével és az abból adódó további konfliktusokkal, fennálló krízishelyzetekkel. Gary K. Wolf 1986-os gyűjtésében még „csak” 33 különféle, néhol ellentmondásos műfaj-definíció szerepelt, két évtizeddel később ezeknek száma csak nőtt,¹⁹ illetve nemcsak a meghatározások, de az alfajainak listája is egyaránt: a kalandos tudományos-fantasztikus regény mellett az utópisztikus és satirikus²⁰ is teret biztosított magának, legfőképpen annak függvényében, hogy a regények milyen összefüggés, problémakör köré épültek.²¹

A tudományos-fantasztikus regény realitásra való törekvése az elhíttetés lényegét is hangsúlyozza, de nem abban rejlik az elhíttetés bűvereje, hogy az olvasó saját realitásában helyet kapjanak azok a fantasztikus és tudományos elemek, melyek az olvasott szöveg univerzumának alapját képezik. Helyette az alternatív „valóság” realitásérzéke megmarad, ugyanakkor a szöveg a kritikus gondolkodásra és a való életben felsejlő

¹⁷ ROBERTS 2016, 155.

¹⁸ FUKS Ladislav említi meg sci-fi írókat, mint első zászlóvivőit a környezettudatosságra való felhívásnak és nevelésnek. (1976/10, 921-3)

¹⁹ DOMOKOS 2019/2, 61.

²⁰ GYERTYÁN 1972/2.

²¹ DOMOKOS megemlíti Jean Gattegno, Erdei Pálma és a Magyar Sci-fi Történeti Társaság osztályozási javaslatait, a műfaj négy és hét főcsoport szempontjából közelít társadalmi kérdésekhez, mint például a jövőkép és világvége víziói, a földönkívüliek, idegen civilizációk találkozása az emberrel, az ember és alkotása (gólem vagy robot) közötti viszony, térbeni és időbeni utazás és egyáltalán az idő kérdése stb.

fenyegető faktorok elleni ténykedésre készíti. A hihetőség a felhasznált megbízható tudományos tényekkel is egyenes arányban létezik, de ha ez hiányzik, a sci-fi üres formává, sablonná lesz.²² Ezáltal a műfaj új kihívásai közt megjelenik a fantasztikus alapötlet hitelesítése az egzakt tudományok leíró módszereivel²³. De azt is fontos megemlíteni, hogy ezek a művek jóval többet kínálnak fel, és más aspektusai felől is érdemes megközelíteni, mint önmagában a tudományos megalapozottságuk²⁴. Egy ilyen szempont annak a feltérképezése, hogy milyen allegorikus célzata lehet a tudományos fejlődésnek a regényben, hőseinek a távoli jövőben és ismeretlen univerzumban való szerepeltetése, mit akar a szerző megmutatni az emberi sors alakulásáról, hogyan éri el, hogy az olvasó hajlandóságot mutasson a szemléletváltásra és a kritikus gondolkodásra.

Európai viszonylatban visszakövethető, hogy azokban a kulturális környezetekben fejlődött és diverzifikálódott rohamosan a sci-fi, amelyekben a természettudományok és társadalomtudományok a modernségben magas szintre emelkedtek. Emellett az, hogy a sci-fi optimista vagy pesszimista idiómának nyilvánult-e, függött a tágabb értelemben vett tudományos attitűdökhöz és technológiához való hozzáállástól is²⁵.

Adam Roberts *The History of Science Fiction* című 2016-os monográfiájában részletesen beszél a 19. századi globális tudományos-fantasztikus regény népszerű kérdésköreiről. Ezek alapján külön kategóriákat (például a gravitációt legyőző vívmányok köré épülő művek, a háborús történetek és a misztikus regények) jelöl meg a műfaj korabeli nyugat-európai központi „húzó” történeteiként. Szerinte a 19. század második felének sci-fi-je fokozott érdeklődést mutatott az interplanetáris románcok és tudományos felfedezések iránt, ezeknek a misztikus és teológiai összetevőjét gyakran fetisizálta. A tudomány, technika, ipar kapcsolata új politikai válságoknak adott teret a regényekben, melyek megoldásai az utópikus fantázia segítségével is megvalósulhattak. A világűrbe kihelyezett és a tudományos-technikai jövőábrázolások vonalát erősíti például Andrew Blair 1874-es regénye, az *Annals of the Twenty-Ninth Century, or The Autobiography of the Tenth President of the World-Republic*, amely a globális állam létrehozását szorgalmazza és a bolygóközi utazás jövőjét vetíti előre.

²² RÉNYI 1967/9, 41-2.

²³ *Természet Világa*, 1997/2, 83.

²⁴ Uo.

²⁵ ROBERTS, 154.

Ugyanakkor pedig a szubjektum elmozdulása is újraértelmeződött, hiszen új célt kaptak az utazás és annak lehetőségei, a fizikai korlátoktól való megszabadulás a sci-fi egyik alkotóelemévé vált. De a sci-fi adott változatai nemcsak a szubjektum lehetőségeit, hanem a rá leselkedő veszélyt is hangsúlyozták, legfőképpen a kapitalista rendszer és a pénz dominanciájának következményeire, illetve a természeti erőforrások felélésére fektetve a hangsúlyt. Thomas Malthus 1798-as lakosságról szóló esszéjében már figyelmeztetett a túlnépesedés végzetes következményeire, munkája nagy valószínűséggel hatással volt az európai ember jövőről való gondolkodására. A századvégi népszerű sci-fi műfajvariációin tökéletesen megfigyelhető, ahogy számos szövegben egyre inkább ilyen jellegű vészjelzésekre és valamiféle ökológiai tudatosságra összpontosult a figyelem. Például Poe egyik novellája, a *The Colloquy of Monos and Una* azt mutatja be, hogy az emberiség miként él vissza a környezetével: az elbeszélésben füstölgő városokat és a természet eltorzult képeit látjuk.

A női nem és a nőiség kérdésével foglalkozó sci-fik megjelenése szintén érzékenyen jelezte, hogy a műfaj mennyire rezonált a társadalmi változásokra, s miként előlegezte meg gyakran ezeket. James Henry Lawrence *The Empire of the Nairs; or the Rights of Women. A Utopian Romance* címet viselő munkája például a női függetlenség és szexuális szabadság témáját dolgozta fel kisebb-nagyobb sikerrel. Charles Rowcroft *The Triumph of Woman* nevű regényét pedig a női nem hiányát pótló tudományos megoldások köré szervezte.

Azokban a művekben, melyek a mobilitást optimista módon korlátlan lehetőségnek látták és az antigravitáció egyes formáit alkalmazták, a Földtől való eltávolodás és az erre kitalált eszközök nagy mértékű figyelmet kaptak. Például Poe *The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall* című szövegében megvalósított léggalamb az 1830-as években még tudományos lehetetlenségnek számított, s épp a sci-fi keretei között történő megálmodása segítette elő részben a valósággá válását.

A Roberts által misztikus sci-fiként kategorizált altípus legfőképpen az álomszerűség és transzcendencia keresztmetszetében értelmezhető. A 19. században a materializmus és a spiritualizmus kölcsönös kapcsolatáról sokan úgy vélték, hogy a tudományok eszközeivel értelmezhetővé válhat. Például Edward Bulwer-Lytton *A jövő nemzedéke* című, magyarrá a századvégen Fáy Béla által fordított regényében a főhős egy

földalatti új civilizációra bukkan, amely több szempontból is fejlettebb a földi emberekénél, ugyanis egy „vril” nevezetű elektromos és spirituális energia közötti erővel tartja fenn magát. Ezáltal pedig hatalmas esélye van leigázni az önelégült földi népeiséget.

A globális sci-fi egy másik típusaként vélelmezett jövőbeni háborúkra és invázióra épülő, militarista elképzeléseken, víziókon alapuló sci-fi művek rendszerint háborús történeteket dolgoztak fel. Ellenséges képzeletbeli birodalmakat, haditerveket, harci eszközöket, csatajeleneteket és elképzelt alternatív geopolitikákat vittek színre. Érdemes megemlíteni Chesney *The Battle of Dorking* 1871-ben megjelent szövegét, amely a hadseregek megfelelő szervezettségének nélkülözhetetlenségét hangsúlyozza, kiemelve a kiképzés és fegyverkezés kérdését.

A 19. század második felének magyar sci-fije kétségkívül szerényebb a globális változatokhoz képest, kevesebb szöveget mutat fel, és nem olyan széles skálán mozog, mint amit korábban Robert nyomán vázlatosan megmutattam. Ennek ellenére számos kapcsolódási pontot találni azokkal a világirodalmi trendekkel, vándormotívumokkal vagy népszerű megoldásokkal, amelyeket az előbbieken vázoltam. A háborús, inváziós történetek, a misztikát és spirituális erőket hasznosító regények, illetve a gravitációt különféle találmányokkal legyőző történetek egyaránt megtalálhatóak voltak a magyar felhozatalban is. Emellett a domináns kérdéskörök mellett látni a korabeli globális sci-fi olyan kérdéseit és kételyeit is, mint a képzelet és valóság elválaszthatatlansága, a tudomány és technika iránti bizalom, jövőbeli képzeletbeli államformák és gazdaságuk felépítése, a társadalmi egyenlőség kialakulásának lehetőségei. A szabadságharc bukása is közrejátszott abban, hogy a hazai sci-fi inkább a jövőábrázolás témáiban teljesedjen ki, valamint a hatalom és egyén viszonyait helyezte előtérbe, és az ebből kialakuló konfliktusok következményeit taglalta.²⁶

Jósika Miklós *Végnapok* című 1847-es apokaliptikus regényében az elképzelt világ országok helyett családokba rendeződik, de Európa kihűlése sebesen közeleg, csupán a forró égöv alatt lehetséges a túlélés. A magyarok ide menekültek a katasztrófa túlvészelésének reményében, és egy egységként élnek, mindenüket megosztva

²⁶ SÁRDI 2009, 62.

egymással. Ezt a világot két ellentétes pólusú erő uralja, az „örök gonoszság”²⁷ és az „örök jószág”²⁸, ez utóbbi pedig egy transzcendentális hatalomtól való. Az emberiség is két csoportra oszlik, az erkölcsileg nemes „földiekre” és az állati magnetizmust alkalmazni tudó „delejésekre”. A Föld változásai nemcsak a gépek és az emberiség fejlődését hozta el, hanem maga az egész ökoszisztéma feladni készült a harcot a technológiával. Ez utóbbi „erőben és egyszerűségben”²⁹ is nyert a természettel szemben, és többnyire mindenre talált megoldást ebben a konfliktusban.³⁰ A szövegben megkérdőjeleződik a teremtetés isteni előjoga, a tudományok, legfőképpen az optika kiterjesztett lehetőségei révén nemcsak a megismerés meghökkentő és elképesztő formáira adnak lehetőséget, hanem a társadalom számára megteremtik a jólét új formáit. De ezzel együtt meg is fosztják a nem emberi környezetet számos lényegi összetevőjétől: „hol a természet nem tette, ott az emberi kéz kötötte hidakkal össze ezen örvényeket és barlangokat.”³¹ Jellemző, hogy emiatt egyfajta ökoszorongás lengi be az egész történetet. Minden törekvése ellenére az ember nemcsak a transzcendens hatalomnak van kiszolgáltatva, mely dönt sorsa felett, hanem az evolúciós fejlődés befolyásolása sem tartozik már hatókörébe, így az apokalipszis megakadályozhatatlan.

A *Végnapokat* többek között azért is fontosnak találom, mert olyan témákat feszeget, melyek a 19. század második felének magyar sci-fijében nem kaptak különösebb figyelmet, noha ezek egyértelműen egész paradigmaként jelentek meg a globális sci-fi-ben. Ilyen az ökoszorongás tematizálása s ezzel együtt az ember felelősségének, s egyben tehetetlenségének a kérdése.

Jósika Miklós *Két élet* címet viselő, 1862-ben megjelent regénye³² szintén a misztikus sci-fi sorát erősítené, ugyanis az álom és valóság fonódik egybe, s két történet-szál tükörként helyezi egymás mellé ugyanannak a hősnek a két, időben eltávolított „életét”. A korabeli kritikusi hang³³ úgy érzékelte, hogy a mű megfelelő értéséhez szükséges az orvostudomány ismerete is, bár a kritika egésze a szöveg

²⁷ JÓSIKA 1837, 4.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo., 19-20.

³⁰ Uo., 56.

³¹ *Tekintet*, 1989/7, 28-32.

³² TARJÁNYI 2002, 5-130.

³³ *Pesti Napló* 1862, 13/3818. - m-ként írja alá kritikáját

„szeszélyességének” kifogásolására éleződött ki.³⁴ Valóban, a beszélő furcsa megjegyzései és javításai megnehezítik az olvasó számára a történet követhetőségét. A valódi álom és fiktív valóság keverésével a narrátor maga is tudathasadástól szenved, legfőképpen mikor az álombéli beszámolókra kerül sor. Nehezebbre esik a racionális szabályok betartása, még azokat a határokat is átlépi, melyeket önmaga számára kiépített, ezzel ellentmondásba keveredve magával. Az álmoképek valóságalapjának megkérdőjelezése meglehetősen érdekesnek hat, főleg azért, mert az álommunka lehetővé teszi a fantázia számára a reális világtól való elrugaszkodást. Ezáltal a két különböző idősíki és szöveg egybeillesztése visszássá válik, egy idő után elbizonytalanítja a főszereplőt és az olvasót egyaránt, hogy melyik közülük az álom, és melyik a tényleges krónika. A műben az öreg grófnő hagyományként őrzött képtára kiemelt fontossággal bír a történet szempontjából: a főszereplő, Szécsi Kálmán a múlt halottjainak képmásában a jelenben élők arcait ismeri fel, így ez a két idősíki egymásra tevődik, megkétszereződik, mégis aszimmetrikus, s zavarba ejtő. A *Két élet* című regény tehát olyan szempontból érdekes, hogy a korábbi magyar és a világirodalmi szövegekhez képest az álom és valóság újszerű egybefonódására fektette a hangsúlyt s mindezt nem kötötte össze valamiféle tudományos magyarázattal. Ezáltal pedig elbizonytalanította az olvasót abban, hogy különválassza az álmoképeket a realitástól.

Bár nem örvendett nagy sikernek, Privigyey Pál *Magyarország nem volt, hanem lesz. Politiko-romantika* című 1887-es szövege³⁵ Jókai sci-fijének egy vallásos propagandista átirata. Noha a jövőképét illetően ez a szöveg is világbékével végződik, mely az ország gazdasági felvirágzásának köszönhető, ennek elérése naiv módon valósul meg Attila kincseinek megtalálásával. Női karaktereiben viszont kiemelkedőbb, hiszen Valériától, még elveszettnek hitt bátyja sem veheti vissza a trónt.³⁶ Összességében azt mondhatjuk el erről a regényről, hogy felületesen közelíti meg a műfaj adta lehetőségeket, csupán a végcél kitűzésében (a társadalmi egyenjogúságra és a világbéke létrehozatalára való törekvés többek között annak számíthat) mutat hasonlóságot a korábbi felvázolt művekkel összevetve. Ahogyan korábban utaltam rá, a nemes célok megfogalmazásán túl maga a megvalósítás mutat egyfajta jóhiszemű, kevésbé átgondolt

³⁴ Uo.

³⁵ TARJÁNYI, 131-276.

³⁶ SÁRDI 2008, 64.

viszonyulást. A szerző a vallás felől ragadja meg inkább a történetet, a tudomány irányában szkeptikus. Erre tökéletes példa lehet az, hogy Tatrangei Dávid karakterének átdolgozásaként Antik Kristóf („Anti-Krisztus”) szerepel a műben, aki érdeklődést mutatott a vegyészet és gépészet iránt. Az imént felsoroltak miatt így a globális sci-fi műfajának felvázolt palettáján nehéz Privigyei szövegét elhelyezni, tekintve, hogy –amint e dolgozatban még látni fogjuk – a számára egyértelműen mintaként szolgáló Jókai-mű besorolása is termékenyen többértelmű.

Tóvölgyi Titusz *Az új világ* címet viselő 1888-as regényébe³⁷ spiritiszta ideológiát igyekezett beleépíteni. Egy olyan jövőbeli világot ábrázol, ahol már 2200 óta szövetségben állnak az európai országok és amelynek alapja a közösség együttműködése, egyenjogúsága, illetve a magas szintű oktatás. A szövegben a szépek és csúnyák dichotómiája vár megoldásra, többek közt ez áll a világbéke útjában. A végére pedig az ellentétek harca teljes mértékben felbomlani látszik, vagy éppen átalakul: a jó-rossz, ártatlan-bűnös negatív végletének helyét a „beteg” tölti be, így a társadalomból nem közösitének senkit ki, és a börtön nem a kirekesztés színhelye, hanem a gyógyulása. A férfi-nő társadalmi egyenlőtlensége is enyhül, ugyanis a nők ugyanolyan mértékben megtalálhatók azokban a hivatásokban, mint a férfiak. A házasságkötés és családalapítás szerződés-kötés alapján történik, s ez a szerződés meghosszabbítható. Mindemellett viszont a regényben a házasságok becsületes és összetartó kapcsolatok révén egy életre köttetnek, ez az aspektus pedig a szöveg lehetséges olvasatait erőteljesen idealizáló, utópias irányba mozdítja el.³⁸

A korszak magyar sci-fi-felhozatalának legfontosabb témaköreit szemügyre véve végső soron azt emelhetjük ki, hogy ezek legtöbb esetben a világbéke és a társadalmi egyenjogúság eljövételére kiélezettek. A kivitelezés ugyan különbözik, továbbá a béke és az egyenlőség mibenléte is eltér egymástól, illetve az is, ahogyan a kettészakadt csoportok közti viszályra próbálnak megoldást találni. De az a séma, miszerint a konfliktus után beáll egyfajta ideális állapot, ezeknek a magyar regényeknek a többségében fellelhető: azok a konfrontációk, melyeket éppen a béke okozott, nem kerülnek elő, hiszen a tökéletes állapot elérése a szöveg végét is jelenti. Azonfelül a

³⁷ TARJÁNYI 277-434.

³⁸ SÁRDI 2008, 68.

globális sci-fi palettához viszonyítva hiányzik az általam kiemelt 19. századi magyar sci-fikből a militarista elképzelések, víziók részletesebb kifejtése, az ellentétes pólusú erők összecsapásainak legtöbbször nincsen geopolitikai horizontja. Mindemellett a béke állapotának ökológiai megközelítése sem lelhető fel az ekkori magyar sci-fikben, és annak ellenére, hogy a *Végnapokban* a szerző utal az ember természetromboló tevékenységeire és felelősségvállalására, a természettudományi magyarázatok elnagyoltsága révén érzékelhető ennek a víziónak a kidolgozatlansága.

Jókai szövege épp azért érdekes, mert a 19. századi globális sci-fi mint modern műfaj többfajta paradigmája, eljárása, divatos témája, kérdésfelvetése élénken jelen van benne. Sőt, nem teszi le feltétlenül valamelyik típus mellett a voksát, hanem érdekesítő módon egyetlen regényen belül mintegy bravúrosan hibridizálta, összeolvasztotta a globális és a magyar sci-fi számos olyan típusát, amelyek különálló paradigmát képeztek, többek között a misztikus, a háborús, az antigravitációs sci-fi kedvenc témaköreit, megoldásait.

2. *A jövő század regénye* mint ötvözet

A jövő század regénye úgy is szemügyre vehető, mint amely kompozícióját tekintve az európai sci-fi trendek ötvözeteként és egyes típusok és megoldások beszédes újraírásaként áll össze. Az európai sci-fi három fontos megoldása, eltérő világképi és poétikai formája az úgynevezett antigravitációs, az úgynevezett misztikus és a háborús sci-fi sajátos ötvözete egy nagy terjedelmű és igen összetett poétikájú alkotásban köszön vissza. Írói pályája alatt Jókai sok műfajban kipróbálta magát annak érdekében, hogy minél szélesebb közönségre szert tegyen, szórakoztasson vagy épp kísérletezzon. Ehhez gyakran a (nemzetközi) sajtóból merítette ötleteit vagy külföldi szerzők sikertörténeteiből ihletődve, azokkal versenyezve alkotott. *A jövő század regényére* is hasonlóképpen tekinthetünk, anélkül, hogy ezzel kétségbe vonnánk eredetiségét és nagyszerűségét. Akár azt is mondhatnánk: úgy tűnik, mintha sokféle világirodalmi ihletettséggű mintázatot, poétikát kívánt volna egyszemélyben ötvözni, egyetlen sci-fi regényben megvalósítani. Elemzésemben amellet fogok érvelni, hogy a regény három markáns, világirodalmi szempontból eltérő 19. századi sci-fi paradigmát, témakört, eljárasmódot ötvöz: az antigravitációt, a misztikát és háborús víziót. Ezekre épül rá egy sor olyan, a korabeli

globális sci-fi-ben számtalanszor visszatérő toposz, klisé, megoldás, mint a társadalmi nemi egyenjogúság kérdése, a tudományos-technikai találmányok hasznosítása a háborúban, az örök harc és az örök béke.

2.1. A gravitáció legyőzésének ábrázolása és szerepe a regényben

A jövő század regényének egyik központi eleme kétségkívül Tatrangiéknek a repülőgépek működtetéséről szóló újszerű elmélete és nagy találmánya, az aerodromon, amely az ichor anyag által képes a korábbi technikáktól teljesen eltérő módon meghódítani az eget. A Tatrangi apja-fia páros számos más szereplőnek meglepetést okozott azzal, hogy a találmány nem a háborúzáshoz, mások legyőzéséhez, hanem a szabadság, az *örök béke* céljának eléréséhez lett fontos. Az ekkora méretű repülőgép elkészítése viszont komoly befektetést igényel, így kénytelenek belemenni abba, hogy a gépet háborús célokra is felhasználják, pénzügyi támogatásért cserébe. Ahogyan korábban említettem, a mobilitást kitűző sci-fi-típus a gravitációt legyőző gépekben láttatta a világ megismerésének lehetőségét. Ez a paradigma túlnyomórészt optimista hozzáállást tanúsított a felfedező expedíciók iránt, illetve abban bízott, ezek a túrák hozzásegítenek az emberiség fejlődéséhez. A külföldi mintákhoz képest azonban Jókai regényében a gravitáció legyőzése a háborús jelenetekben harci repülőgépek formájában él, majd csak ezután válik egy fejlettebb társadalom kiépítésének eszközévé. Ugyanakkor a szövegben felvázolt ideális állam is megküzd a repülés életveszélyes következményeivel, ökológiai vészjelzések egész sorozatával szembesül. Ez a paradigma a hazai és a globális sci-fi-ben kevésbé képviselteti magát, Jókai regénye viszont kiemelt hangsúlyt fektet arra, hogy a tudomány és technika hatásait a természeti változásokkal hozza ok-okozati viszonyba. A korábbi magyar sci-fi regények megoldásaitól annyiban eltér, hogy itt az ember tudatosan igyekszik kizsákmányolni a nem emberi környezetet; de hatalma meginog, mikor kisserűségével szembesül, és a kettejük közötti viszály helyett egy interplanetáris univerzumban fejeződik be a háború, ennek pedig már az ember csupán szemtanúja lehet.

Jókai a tudomány folyamatos fejlődésének ábrázolásában meglátta a lehetőséget³⁹, ugyanis a korabeli világirodalmi műfajnak fontos formája a militarista sci-fi, illetve az antigravitációs lehetőségek megmutatása. Regényébe sikerült egy olyan különleges megoldást elhelyeznie, amely a technikai fejlődést kétarcúnak mutatja: a repülőgépek a felfedezések mellett a háború megnyerésében is segítséget nyújtanak. A repülés titkának felderítése Tatrangiék életében egyfajta misztikumként van jelen, s e titok felfedésére maga a természet is ösztönzi őket, hogy ezáltal meghódítsák a világot, és békét teremtsenek. Ebből jól látszik, hogy a Tatrangi apja-fia páros különös kapcsolatot ápol mind a természet világával, mind a tudományos fejleményeikkel. Dávid meg van győződve arról, hogy a természet – mivel az nem ismeretlen számára – az ember hatókörébe tartozik, magától értetődően alárendelt neki („az eget csak a világfenntartó erők lakják: fény, hang, hő és villany, s azok régóta szolgái az embernek.”⁴⁰). Ugyanakkor az is világossá válik, hogy nem áll szándékában kizsákmányolni azt, hanem egy harmonikus kapcsolatot kíván *kettejük* közt megtartani. *A jövő század regénye* ezáltal egy ökoutópia elemeit hozza mozgásba, melynek során a nem emberi környezet egyenrangú és érző entitásként létezik az ember mellett. Az idealista elképzelés ellenére Dávidnak mégis szembesülnie kell azzal, hogy a tudás birtoklásával járó hatalom könnyen eluralkodhat rajta, és a természetet alárendeltjeként kezeli majd. Így a természet a társ és egyfajta partner szerepe helyett a tudományos kísérletek elszenvedőjeként, illetve háborús csatatérként létezik.

A fentiek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a regény alapjait a globális sci-fi által felkínált típusok közül a repülés és a háború témakörei képezik. Ez nem jelenti azt, hogy a misztikusság nem képviseltetné magát a szövegben, sőt, ahogy az imént szót ejtettem róla, maga a repülés is misztikumként sejlik fel a történetben. A mobilitás rejtelsein kívül Jókai egyéb misztikus, már-már kísérteties szegmenseket is beemel egyes fejezetekbe, melyek a repülő találmányokhoz hasonlóan sejtetik, készítik elő, csaknem jövendölik a monumentális háború eljövételét. A következő részfejezetben ezekre a technikákra igyekszem fényt deríteni, hogy a regénybéli harc jelenségeit és ezek szerepét, működését a regényvilágon belül még inkább részleteiben láttassam.

³⁹ A gravitáción való felülkerekedés újfajta metódusának megalkotásában különféle tudományos folyóiratokból, lexikonból elsajátított tudását hasznosította. (JMÖM, I., 605-8.)

⁴⁰ JMÖM, I., 279.

2.2.Misztika és szellemidézés *A király tesz* című fejezetben

A nekromancia művészete a romantika irodalmában hódított teret, jövőbe látás és múltba irányuló tekintet⁴¹ viszonya felől vizsgálva izgalmas kérdéseket és szempontokat vet fel a sci-fi szövegtípusaiban. A nekromancia vagy halottidézés ugyanis a jóslás ókori művészeteként a múlt szellemei által a jövőbe való bepillantás mellett a történésekre való aktív ráhatást is lehetővé tette. Ilyen szempontból megközelítve, Jókai sci-fijében a jövőt idéző látványképek és a múltbéli elemek felelevenítésének keveredése egyfajta nekromantikus kísérletként is felfogható, így értelmezem a továbbiakban ezt. *A király tesz* című fejezet Árpád király tanakodásával nyit, döntéseit mérlegeli, de lelkiismeretére különös figurák szállnak alá: „Az egyik oldalon egyik ősenek rémképe, ki saját akarata után ment és megcsalatra, elárulva, a vérmezőn lehelte ki ifjú hősi lelkét; a másik oldalon egy másik ősenek alakja, ki engedett magával mindent tenni, és élte egyhangú napjait a reszkető vénségig”⁴². A narrátor a múlt szellemeit az ősök rémképeinek és alakjainak nevezi, akik hatalmas befolyással vannak a király későbbi cselekedeteire.

A fejezet egésze a királyi gyűlés köré szerveződik, melynek sötét és lidérces helyszínét és résztvevőinek arcát egyetlen, a boltozatról lógó Drummond-lámpa (villanylámpa) és két gyertya világítja meg, és fokozza az amúgy is fagyos hangulat intenzitását. Ahogyan a történet halad az időben, a lámpa hol lekapcsolódó, hol felgyúló játéka a teremben jelenlevő karakterek arcainak és testbeszédjeinek festményt idéző, de mégis fantomszerű megjelenítését váltogatja. A gyűlés egyfajta új világtörténelmi jelenet előzményeként is felfogható, ilyen értelemben a múlt fantomjainak kísértése és a karakterek maszkyszerű arcának felismerhetetlensége („Mintha nem is ugyanazok az alakok lettek volna, akiket ama futó pillanatban mutatott fel a Drummond-fény”⁴³) egy jobb jövő eljövételét idézi meg. Az „áramszünet” perceiben a gyertyák biztosítják a helyiség lágy bevilágítását, a félhomály érdekes ködfátyolképszerű látvánnyal idézi meg a képmutogatás kezdetleges találmányainak, a sötétkamrának és a bűvös lámpának sablonjait, szemléltetve a festészeti eljárásokat.

⁴¹ FOGARASI 2015, 13.

⁴² JMÖM, I., 245.

⁴³ Uo., 261.

A fénykép és festészet médiuma a 19. század végén távolodott el egymástól, amikor az impresszionizmusban alkotó művészek a valóság érzékelésének megjelenítésével kezdtek el foglalkozni a valóság rögzítése helyett. A fotográfia ezzel szemben a festészettől függetlenedve szintet lépett, és elfoglalta a most már megüresedett szerepkört⁴⁴. Korábban az az általánosan elfogadott tény terjedt, hogy a látás a külvilágot pontosan a maga valójában jeleníti meg⁴⁵, a sötétkamra ennek a felfogásnak a tárgyi fogantatja. A sötétkamra optikai eszköz a külvilág egy pontjának egzakt leképezésére szolgál. Használata annyiból áll, hogy egy elsötétített szobába csupán egy kis lyukon keresztül szűrődik be a fény, mely a lyukkal szembeni falra vetül a külső környezet egy darabjának, a lyuk látószögébe eső rész fordított és színes képe. A gyertyaláng tekintve, hogy csekély fényforrás egy lámpához képest, mégis a sötét szoba egy pontjába, a láng hatókörébe eső ábrázatokat és tárgyakat képes megvilágítani, és magát a valóságot mutatja meg.

A bűvös lámpa találmánya elődjéhez viszonyítva egy eltérő mechanika alapján emelte új szintre a vetített látványban rejlő lehetőségeket. A belső részében található fényforrás elé helyezett ábrák segítségével a képmutogató a valóság imitált, manipulált, de töredékes képének mását tárja a nézők szeme elé⁴⁶. Ez a regényben úgy valósul meg, hogy a fényforrások mellett egy először jelentéktelennek tűnő kellék is feltűnik a király előtt, egy arany feszület, de a csekély fényáradat életre kelti a töviskoronás király árnyát, aki „mintha ölelésre tárta volna karjait a másik király elé.”⁴⁷ A lidérccláng Árpádot ölelő Krisztus ködfátyolképét idézi elő azáltal, hogy mind a király, mind a feszület ábráját a gyertyaláng épp a megfelelő pozícióban világítja meg, ezzel egy töredékes és a valóságról leképezett manipulált árnyékképet produkál. A ködfátyolképek megjelenései a szövegben azt sejtetik, hogy nemcsak a szereplők, de az olvasók szeme elé is egy kísértetjárta és látványos bűvölet tárul, ugyanis a regény utópisztikus sci-fiként teljes egészében tűnik *a jövő szelleme* előhívásának. A szemfényvesztés további árnyalatait követhetjük nyomon a fejezetben, melyben az árnyékolás még hangsúlyosabb szerepet kap, ezúttal a festészet médiumát éleszti fel a narrátor.

⁴⁴ FOGARASI, 91.

⁴⁵ *Uo.*, 66-68.

⁴⁶ *Uo.*

⁴⁷ JMÖM, I., 258.

Mikor a lámpa kigyúl, a helyszín és az ott jelenlévők teljes egészükben egy pillanatra ismét megtekinthetők. A király szeme elé egészen meglepő látvány tárul, és ahogyan a narrátor is megjegyzést tesz a rembrandti háttér, illetve a hogarthi minta⁴⁸ megelevenítésére, ezek a kompozíciók a villanylámpa fényében életre is kelnek, az olvasó pedig részletes képleírást kap a szereplők arckifejezéseiről, illetve az életkép mozzanatairól⁴⁹.

Ha a szövegrészlet ábrái ködfátyolképekként funkcionálnak, akkor nem vitatható, hogy egy festmény manipulált mása elevenedik meg, ami szintén a maga jelenében egy megörökített valóságképnek felel meg. A szövegben kimerevített életkép innen tekintve a valóság imitált képének (a festménynek) másolata, de az eredeti arc, a képmás és a kölcsönzött ábrázat egymásra tevődése során kikövetkeztethető egy bizonyos aszimmetria. Jókai a szereplők nevei és sablonjai, az eszközök, a helyszínek kölcsönbe vételével a múlt képeinek elmaszkírozott mását hozta létre. A múlt fantomjai a szövegben is kísértetni járnak vissza, a látványra épülő médiumok segítségével pedig az arcok (az életkép leírásában különösen nagy hangsúly tevődik az arcokon megjelenő érzelmekre) vagy éppen azoknak hiánya („Nem lehetett látni a hatást az arcokon”⁵⁰, „A király nem láthatta a távolabb ülők arcain szavainak hatását.”⁵¹) még nagyobb figyelmet kapnak.

A szem és látvány kapcsolata a király és a nézők felől is megkérdőjeleződik, mikor az merül fel, hogy a Drummond-lámpa áramszüneti közjátéka milyen mértékben mutatta a valóságot, és mennyire volt szemfényvesztés áldozata minden néző. Míg Árpád meggyőződése alapján a Drummond-fény nem a valóságot mutatta, addig a narrátor ennek ellenkezőjére bírja rá az olvasót: „Ámde legyen szabad őfelsége legmagasabb hitével szemben azon legalázatosabb véleményünknek kifejezést adnunk, hogy a Drummond-fény igazat mondott”.⁵²

A képmutogató technikáinak reputációja és a nézők szeme elé tárt látvány megítélése is változott a 19. század végére, s ez jelentős mértékben összefüggésben volt a kor technikai fejlődésével. A nekromantikus jövőidézés így nem marad meg a múlt

⁴⁸ A kritikai kiadás jegyzetéből kiderül, hogy William Hogarth (1697-1764) angol festő, rajzoló és rézmetsző szatirikus életképeire Jókai előszeretettel utalt műveiben. (JMÖM, I., 870.)

⁴⁹ Uo., 260.

⁵⁰ Uo. 257.

⁵¹ Uo., 258.

⁵² Uo., 262.

szellemeinek pusztá interpretációjaként, hanem a gyertyaláng és villanylámpa, a múlt és jövő fényforrásainak közjátékával reflektál az idősíkok kölcsönhatásaira. Jókai a jövőt megidéző látványképeket a múlt új köntösbe bújtatott elemeivel alkotja meg, így tud egyszerre reflektálni a múlt szellemiségére és nyújt bepillantást a jövő lehetséges alakulásába. Nekromantikus kísérlete a borzongó hatás kiváltása mellett attól is válik sikeressé, ahogyan a jövő maszkját megalkotja a múlt fantomjainak képmása alapján, ehhez a korabeli képalkotási mechanikákat hasznosítva. A sci-fi műfajának perspektívájából közelítve, a halottidéző és a képalkotó művészeti ágak keveredése arra enged következtetni, hogy a regény is egyfajta ködfátyolképként funkcionál. A szöveget kísértő jövő szelleme lényegében a múltból érkezik el, és ennek kísérteties arcát aggatja magára maszk formájában.

Az ebben az alfejezetben vázolt, ködfátyolképekkel és árnyjátékokkal ellátott szemfényvesztő próbálkozások nemcsak a borzongó hatáskeltés miatt érdekesek a regényben, hanem általuk különböző idősíkok egymásba fonódását is nyomon követhetjük. A *király tesz* címet viselő fejezet csupán előkészítette a bekövetkezendő harcot, megidézve a kellő múltbéli elemeket, de a jövő és múlt egyes komponenseinek egymásra tétele a harcban is feltűnik, ezzel új kontextust és új célt biztosítva a repülő eszközöknek. Ez azért lesz fontos, mivel az elkövetkezőkben a regénybéli háborúnak a technikai-tudományos találmányokhoz való szoros kapcsolatába nyújtok betekintést, illetve abba, ahogyan a szöveg ötvözi a múlt és a jövő harci eszközeit. A háború megnyeréséig olyan mozzanatok sorozatát mutatom meg, amelyek egészen meglepően hathatnak, hiszen a magyar hadsereg mentalitása túllépni látszik a szokványos és öröklött múltbéli sémákon, és ezáltal új értelmet kölcsönöz a nemzeti öntudatnak és összetartásnak.

2.3. Háború, militarista vízió és harci repülőgépek. A technikai és tudományos fejlemények hasznosítása a regényben

A regény történéseit megvizsgálva elsősorban egy monumentális háború megnyerése köré épül a cselekmény, s ezzel együtt a narrátor folyamatosan emlékezteti az olvasót arra, hogy a hadsereg gépezetét emberi lények működtetik. Nekik a háború

alatt is szükségük van pihenésre, különben nincs esély a haditerv végrehajtására.⁵³ Ennek függvényében nyilvánvalóvá válik, hogy a jövőben az ember önmaga képtelen háborút nyerni: ugyanis, ha megteremtette a lehetőséget a technikai-tudományos fejlődésre, az általa létrehozott találmányával koegzisztenciában válik lehetővé a túlélése. Ez a felismerés egyszerre kelt elborzadást és egyfajta bizalmat a jobb jövő iránt, előbbi az ismeretlentől, újtól való félelemből táplálkozva a már megszokott eszmék felé tereli vissza az egyént, melyek nagy valószínűséggel már a saját jelenében elvesztették relevanciájukat. Jócai ügyesen játszik rá a hagyományos, illetve innovatív értékekre és projekciókra egyaránt, s regényében a hadsereg felépítésében, majd pedig a harc lebonyolításában kívánta illusztrálni a múlt és jövő szükséges összeérését a jelenben.

A király belátja, hogy a háború megnyeréséhez olyan eszközök szükségesek, melyek amellet, hogy a múltat idézik (páncél és lovas kíséret), egyben lépést tartanak a jövő fejlődésével (különböző gépek), és ezáltal az ellenség számára kifürkészhetetlenek. Ember és gépek kapcsolatát több alkalommal is megfogalmazza a regény, s ezeken a pontokon a szöveg kiemelten gondolja végig azt, ahogyan az emberek elkezdenek a találmányaik mechanikája szerint működni, robotolni. De közben azt is sugallja, hogy az éjszakákba nyúló munkavégzés és álmatlanság nem minden esetben az elgépiesedés következménye, hanem éppen ellenkezőleg, gyengéd érzelmek jelenléte (amely az ember és gépek közti leglényegesebb különbségre világít rá). Mégis a történet tetőpontján, mikor az aerodromon deus ex machina-ként száll alá, és visszaszerzi az elveszni látszó irányítást a magyarok kezébe, a narrátor (újra) egy öntudatra ébredt és emberszerető gépként írja le a repülő eszközt, amely azért született, hogy meggátolja az emberölést.⁵⁴ Ez a fajta vízió, az öntudatra ébredt (legalábbis az emberek személyes kötődésüket így fejezik ki a szeretett találmány iránt) gép jelenlétének és hősies tetteinek a megoldása, több szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt a tudományos-technikai fejlődés előtt való tisztelgés kifejezése, másrészt a magyar sorsot és kulturális mintákat helyezi egy új és korát meghaladó pozícióba. A magyar szellemnek, kulturális sémáinak és a hősi halálnak értelme, relevanciája kerül górcső alá. Ez egy kifejezetten előremutató gondolat a késő romantika irodalmában, mikor a becsületből elkövetett öngyilkosságot katonai

⁵³ Uo., 457.

⁵⁴ Uo., 378.

vagy akár polgári környezetben „úriemberi” ideálként hangoztatták. Jókai művében a küzdelemnek egy olyan alternatíváját mutatja fel, melyben a katonák élete igenis értékes, a háború tendenciája már-már nevetségesnek hat, és már csak nyomokban tartalmaz idealista elképzelést a kevés halottat számláló harc: „Halottunk kevés, sebesültünk sok. Hadseregünk fele vakarózik”⁵⁵. A magyarság megváltása ebben a háborúban nem a történeti tradíciók alapján történik, hanem képes túllépni rajtuk azáltal, hogy az utókornak megmaradó hősi és példaértékű legendák helyett a győzelemben és a magyar szellemben vetett hit hozza el végül a végső megoldást (például, az aerodromon megjelenése előtt a magyarok a himnusz éneklik⁵⁶). Dárdai, aki a katonai ügyekért felelt, egy adott ponton megtehetette volna azt, hogy behódol az ellenségnek. De helyette a további küzdelem választotta annak ellenére is, hogy az orosz fővezér figyelmeztette a vereségre, még egy pisztolyt is ajándékozott neki, hogy azzal vessen véget az életének⁵⁷. A magyar haditanács döntése egyszerre tükrözte az öröklött kereteket és adott neki új tartalmat, hiszen nem a mártírhálál, hanem a győzelem mellett szánta el magát, közben becsületét is megőrizte.

A magyarokkal szemben a regényben megjelenő ellenséges csapatokat a hit nélküli győzelem vezérelte, érzelmentes lelkiállapotuk és az élni akarás teljes hiánya sok emberük életébe került a háború során. A nihilisták belső elértéktelenedésük okán még az előre borítékolható csatában meghozott „hősi áldozatot”⁵⁸ is megfosztották feltehetőleges értékétől, mikor az emberi életek számával mit sem törődve folytatni kívánták a küzdelmet⁵⁹. A nihilista hadvezérek sem voltak képesek semmilyen életösztönt tanúsítani, hiszen előbb menekültek volna öngyilkosságba („– Legelőször is – lövess engem föbe. Aztán vedd át a fővezérséget.”⁶⁰) minden felelősséget elhárítva. A magyarok – ellenségeiktől eltérően –, az emberi életek megkímélését szorgalmazták a háborúban, függetlenül attól, hogy az adott emberek melyik oldalon harcoltak.

Jókai az aerodromon megszületésének céljaként tehát nem a gyilkosságot és háborúzást jelöli meg, hanem épp ellenkezőleg, a regény találmányainak legékesebb

⁵⁵ Uo., 384.

⁵⁶ Uo., 375.

⁵⁷ Uo., 374.

⁵⁸ Uo., 403.

⁵⁹ Uo., 385.

⁶⁰ Uo., 400.

darabja az életek kioltását igyekszik meggátolni, még ha ez az „életébe” is kerül. Így a becsület megvédését szolgáló öngyilkosság végrehajtója minden „embersége” ellenére a gép lesz, ami még mindig jobbnak bizonyul, mintha igazi emberi életek forognának kockán. Sőt, a gépek háborúja Jókai sci-fijében csupán egy átmenetet képeznek a régi és új világ közt, ez utóbbiban a harci eszközök értelmüket veszítik. De ahogy korábban láthattuk, átmenet nemcsak az múlt és jövő idősíkjai között fellelhető, hanem az emberi és gépi mechanizmusok is egymásba fonódnak, illetve a föld és ég kapcsolata is közelebb kerül egymáshoz az ellentétek skáláján, amely többnyire a regény világszemléletét jellemzi. Maga a háború is két ellentétes csapat és eszme között zajlik le, a győzelem pillanatában pedig helyreállni kezd a világ egyensúlya. Jókai előszeretettel hasznosította regényeiben a románcnak azon bejáratott sémáit, mint az ellentétekre épülő világkép, a mesés elemekkel tarkított cselekményszál és végkifejlet, illetve a klisés karakterek szerepeltetése. A következőkben azt fogom felvázolni, hogy a regényben miként bukkannak fel ezek a minták, illetve mit adnak hozzá, hogyan értelmeződnek át a sci-fi műfajához hozzáigazodva.

2.4. Románcosság és a dichotómiákra épülő világszemlélet. Szerelem a háború idején

Az ideális és harmonikus létállapot elérési nehézségeinek körbejárása, amely a Jókai-regény szerint nem a technikai-tudományos haladás perfekcionizmusára támaszkodik, kétségkívül a románc irányába viszi a történetet.⁶¹ A tudományágak magasztalásával átítatott kalandos történetek mellett a regény erősen támaszkodik az érzelmi szálakra. Habsburg Árpád szerelmi vívódásai, illetve Tatrangi Dávid és Rozáli közös pillanatai révén a regény érdekfeszítően beszél az emberi érzelmek és tudomány kapcsolatáról.

A regény világában egy Sabina nevezetű feleségnevelő intézet felel a nők házasságra való felkészítéséért és a megfelelő férj kijelöléséért. Noha a történetben kitüntetett figyelmet kap a pénz és annak döntő ereje a politikai játszmákban, az intézet képtelen hosszú távon fenntartani jóhírét, és működőképes házasságokat „termelni”. A

⁶¹ SZILÁGYI 2013, 273-284.

kezdeti sikerek után sorra térnek vissza az elégedetlen házaspárok, ugyanis a szerződésről való számításait áthúzták a zátonyra futott kapcsolatok. A Sabina utolsó mentsváraként a pénzzel való megvesztegetés maradt. Ugyan az intézmény megtehetette, hogy ügyfelei hallgatását és az újságírók szimpátiáját megvásárolja, végső soron ezek a próbálkozásai viszont nem jártak sikerrel.⁶² A regény több pontja ilyen módon is ráerősít arra, hogy ugyan a pénz feltételezheti a hatalmat, de ezzel együtt a pénz birtoklóinak a felelősséget is vállalniuk kell a döntéseikért. Az alárendelt pozícióba pedig egyaránt beletartoznak a románc világában kevésbé lényeges karakterek, illetve a nem emberi környezet, amely legtöbb esetben a cselekmény helyszínéül működik.

A románc hősei az átlagos embereknél és környezetüknél is magasabban helyezkednek el a hierarchiában, egyfajta átmenetet képeznek isten és ember között,⁶³ noha végig emberi mivoltukban jelennek meg a történetben. *A jövő század regénye* esetében, tekintve, hogy egy tudományos-fantasztikus mű is egyben, különösen érdekes fordulatot vesz ez a fajta felsőbbrendűség érzete. Ez leginkább akkor figyelhető meg, mikor maguk a szereplők (legfőképpen Dávid) is eljátszanak a gondolattal, hogy azáltal, hogy képesek feltalálni és alkotni, lehetnek istenek. Ez szorosan összefügg a románc azon jellemzőjével, hogy a földi élet és túlvilág közötti választóvonal, valamint a természet törvényei átmenetileg felfüggesztődnek⁶⁴. Jelen esetben a repülés mechanizmusa hagy kétségeket az olvasóban, ha ténylegesen a fizika felől vizsgálódik, de ez is arra erősít rá, hogy az emberi képzelő- és alkotóerő könnyen eléri a természet határait. A nem emberi környezet viszont nem ilyen szabályok mentén kel életre a műben, és nemcsak mint a narráció kiegészítője tárul fel, hanem mint egy valódi érző és önálló karakter. Ezzel szemben erősen érezhető, hogy az emberi szereplők nem valóságos figurák, inkább felületes, de annál erősebb „pszichológiai archetípusokként”⁶⁵ funkcionálnak. Az ilyen sémák szerinti karakterábrázolás nem feltétlenül probléma egy románcos regény esetében, főleg, ha tárcában jelenik meg, anekdotikus és szekvenciákra bontott mivolta által válik igazán hatásossá. Így az ellentéteken alapuló felületes karakter- és narratív megoldások nemcsak a követhetőségen és olvasói befogadáson segítenek, hanem az égi

⁶² JMÖM, I., 91.

⁶³ SZILASI 2000, 80.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ JÁSZÓ 2016, 20.

és földi világ közti kapcsolatot is szorosabbá teszik, ugyanis a románc olyan elemekkel operál, melyek szintúgy megtalálhatók a mítoszban, eposzban, legendában, népmesében, illetve az álmvilágban.⁶⁶ A románcra jellemző a vágyteljesítő álom egy elképzelt ideális állapot után (a regény helyzetében ilyennek tekinthető a világbéke elérése). Ezzel szemben áll az antagonisták vágya, ennek a kettőnek az összecsapásából keletkező konfliktushelyzet egy sokkal mélyebbre visszavezethető identitáskérdéseket vet fel.⁶⁷ A nagy összecsapást rendszerint több kisebb konfliktus, kaland (Dávid és Rozáli szökése, a Sabina csődje, a Szentháromság vitái, a haditerv elkészítése, az ichor felhasználási lehetőségeinek taglalása, a király szerelmének kibontakozása stb.) előzi meg, majd az életre-halálra⁶⁸ való küzdelem után a gonosz megbűnhődik, a jó pedig elnyeri méltó jutalmát. Bár valóban az emberek között folytatott végső csata végén Sasza asszony és az orosz sereg marad alul, a regény végkifejlete a bolygók háborúja köré szerveződik, ezzel pedig bizonytalanná válik, hogy tulajdonképpen ki is a regény valódi főhőse, és hogy egyáltalán a feltételezett „jó” elnyeri-e a vágyott világbékét.

A románc a fentebb közvonalazott jelenségei értelmében érdekes azt is megfigyelni, ahogyan az egyes, általam beazonosított, a regény elemzésében fontosnak talált sci-fi-típusokat bontja ki, alakítja át. A militarista sci-fihez egyértelműen az ellentétek harcát adja hozzá és teszi emberközelibbé, a misztikus és antigravitációs sci-fi, illetve románc kapcsolata hasonló sémát követ, az égi és földi világ kapcsolatát erősíti, a szó szoros értelmében és a metaforikus jelentések szintjén egyaránt. A találmányok közreműködésével történő égi felfedezések mindenképp az antigravitációs sci-fi komponenseit sejtetik, míg az Isten és ember kapcsolatát taglaló részek a misztikus típust erősítik.

A regénybeli ellentétek segítenek abban, hogy az olvasó különbséget tudjon tenni az emberi és az isteni attribútumok között, a földi és égi világ, barát és ellenség, emberség és gépiesség között. De ahogyan láthattuk, ezek a szövegben mégse távolodnak el egymástól, hanem egy hibrid jelleget kölcsönöznek az ellentétek keveredésének köszönhetően. Az általam vélt legfigyelemreméltóbb ellentét a műben, mely egyben egy fordulatot is magában hordoz, az nem más, mint az ellentétes erők harca. Ugyanis a

⁶⁶ SZILASI 81.

⁶⁷ JÁSZÓ, 22.

⁶⁸ SZILASI, 80.

narrátor fokozatosan bontja ki a magyarok és a nihilisták közti viszálykodást, a „felsőbbrendű” csapat, a protagonista győzelmével a románc rendeltetése szerint a világ ideális egyensúlyi állapotába kerül vissza, de mégsem ér véget itt a történet. Így az, hogy az ellentétek harca emberek közt történik, kétségbe vonható, s ehhez az is erősen hozzájárul, hogy a regényt az ember végig esendőnek ábrázolja. A legfőbb opposzió tehát az emberi és nem emberi környezet között teremődik meg, a kettejük megmérkőzése és a harmónia, a világbéke kiépítése korántsem egyszerű feladat, amennyiben egymás leigázása helyett a békés együttélés szándéka az emberek részéről hiányzik.

A nihilisták feletti győzelem és a megoldódni látszódnó konfliktusok egyfajta békét mégis tartogattak az emberiség számára, az ideális állam létrejöttében legalábbis nagy szerepet játszott a békeszerződés aláírása. A regény második kötete részletesen taglalja a világbéke következményeit, melyek meglepő módon újabb konfrontációra adnak okot. A következő kisebb kitérő szakaszban azt mutatom be röviden, hogy a világbéke egyik legfontosabb folyamánya, a nemi egyenlőség, nemi egyenjogúsítás milyen módon kerül bele a sci-fi-be, miért érdemes figyelmet szentelni erre az aspektusra.

2.5. Világbéke és nemi egyenlőség: a nemi egyenjogúsítás mint a világbéke utópiájának a része

Bár a világirodalmi sci-fi hagyományban felbukkan a női egyenjogúság, ezt ritkán vagy szinte sohasem látni úgy viszont ezekben a szövegekben, mint ami a világbéke folyamánya és egyfajta antimilitarista gesztus volna. A magyar sci-fikben viszont néhol felbukkan ez a megoldás, példának okáért Tóvölgyi Titusz *Az új világ* című regénye, de még Privigyei *Magyarország nem volt, hanem lesz* szövege is részben ilyen összefüggésben ejt szót a nők helyzetéről – viszont ezek *A jövő század regénye* után íródtak. Így a nemi egyenlőség és a társadalmi nemi egyenjogúsítást mint a világbéke utópiájának a részét bizonyos mértékben Jókai regénye egyik, a globális sci-fi újraírását érintő sajátosságának is felfoghatjuk.

A következő oldalakon azt járom körül, hogy milyen formában kerül terítékre a nők társadalmi helyzete a regényben. Ezen belül pedig arra helyezem a hangsúlyt, hogy a

szerző a korhoz viszonyítva milyen mértékben rugaszkodik el jelenének a nőkhöz való hozzáállásától. Arra vagyok kíváncsi, hogy emellett hogyan kapcsolja össze a nőkérdést a magyar társadalom történetével-múltjával, s milyen gazdasági következményekkel kell szembenéznie ilyen szempontból a regény logikája szerint az ideális államnak.

A napóleoni háború befejeztével a polgári gondolkodás és a vallásos erkölcsi normák kezdtek teret hódítani Európa-szerte. A társadalom alapjává a házasság vált, melyre a lányokat kiskoruk óta az erre szakosodott intézmények készítették fel. A 19. századi nők fokozottan kellett odafigyeljenek erkölcsös viselkedésükre, öltözködési előírásoknak kellett megfelelniük. A különféle kozmetikumok által megőrzött vonzerőjük az anyagi biztonságukat is jelentette, hiszen szép és ápoltságuk a férjhezmenetelüket segítette elő. A leánynevelő intézmények a háztartás vezetésére is kiképezték növendékeiket, illetve hangszeren játszani, rajzolni, kézimunkázni, de arra figyeltek, hogy a férfiak uralta területek (természettudományok, latin, történelem, földrajz) megmaradjanak a másik nem számára.⁶⁹ A protofeminista, emancipációs törekvések a 19. század második felétől a nők a házasság és gyerekvállalás szabadságát igyekeztek kiharcolni, illetve a szavazati jogot, a munkavállalási lehetőségek kiterjesztését tűzték ki elérendő célként.

Magyarországon is jól végigkövethető, ahogyan a társadalmi egyenjogúság, a művelődéshez való jog, a közéletben való részvétel, a munkalehetőségek kérdései révén tematizálták a női emancipáció kérdését a század utolsó harmadában. A század végére, a technikai-tudományos fejlődés és az abba vetett hit folytán az emancipációs gondolkodás számára az anatómia, pszichológia, szociológia szakterülete látszott választ adni a nemek közti különbségekre⁷⁰. A nők hagyományos szerepkörei (anyaság, feleség és háziasszony) töretlenül megmaradtak, a technikának köszönhetően mégis jelentős változások mentek végbe, többek között a villanyvilágítás megjelenése, a textilipar felvirágzása⁷¹ révén vált egyszerűbbé a házimunka. Az orvostudomány előrehaladtával a kórházak fizetett munkalehetőségként kínálták fel a nők számára a betegápolást. Az oktatás reformjai pedig a művelődési jog hangoztatását, majd a század vége felé

⁶⁹ DÓZSA 2016/2, 57-9.

⁷⁰ BORBÍRÓ

⁷¹ Uo.

pedagógusi hivatás és egyéb értelmiségi foglalkozások hozzáférését hozták el. Mégis annak ellenére, hogy az 1860-as évektől a nők munkára való képesítése megvalósulni látszott, a szavazati jogra és számos más emancipációs igény megvalósulására várniuk kellett.

Jókai regénye több alkalommal is hangoztatja, hogy a nők számára kibővült a hivatások listája, de emellett a konvencionális női munkák (háztartás vezetése, gyermeknevelés stb.) jelentőségét továbbra is hangsúlyozza. A nők családi állapotára egyetlen opciót kínál fel, a férjezett anyai identitást.⁷² Fenntartja a jogot, hogy a nők számára biztosítsák az eddig férfiak által betöltött munkahelyeket, de nem célja a nők tradicionális szerepeitől és ezeknek a társadalmi fontosságától teljesen elrugaszkodni. Így bár az elgondolás magja a korhoz képest progresszív, mégsem mer annyira elrugaszkodni saját valóságától, mint ahogyan a tudományos fejlemények esetében tette. Ezt bizonyítják a regényt megkérdőjelező, illetve arra rácsodálkozó újságcikkek, melyek inkább a tudományos-technikai bravúrokat hangoztatták legfőképpen, s ezen a területen érzékelték a regényt úttörőnek, normasértőnek.⁷³ Ezáltal pedig úgy tűnhet, hogy haladó szellemiségű magyar közösségnek és a konzervatívabb mentalitású olvasóknak is igyekezett eleget tenni a szöveg nőszemlélete, de erősen pengeélen táncolt. A narrátor félmondatokban enyhe iróniával fogalmaz meg bírálatot a női jellem felett, többek közt hangsúlyozva azt, hogy elfoglaltságuk a jövő mindennemű igyekezete ellenére is csupán két legfontosabb tevékenységre korlátozódik, a háztartás gondjaira és a piperére. És legfőképpen a biológiai adottságaikat használja fel arra, hogy a két nem közötti különbségeket kiemelje, hol korára és környezetére jellemző általánosságokat, kliséket közölve („Pedig az asszonyi szív minden században asszonyi szív marad”⁷⁴., „Féltékeny nők hamar elárulják magukat”⁷⁵, „Nem vitt más kísértőt magával, mint Áront, felügyelőjét, ki azt mondá neki egykor: *Ne bízzuk titkainkat asszonyra és idegenre!*”⁷⁶), hol tudományos magyarázatokkal legitimálja saját korának az emancipációellenes kliséit: „A légjárók

⁷² JMÖM, II., 59.

⁷³ A bevezetőben már utaltam ezekre a korabeli cikkekere, illetve arra, milyen találmányok kapcsán említették Jókai regényét.

⁷⁴ JMÖM, II., 118.

⁷⁵ Uo., 187.

⁷⁶ Uo., II., 478.

befolyása túlérzékenyíté azoknak az idegeit, akik legfogékonyabbak; főleg a nőket és serdülő ifjakét”⁷⁷.

Kár lenne viszont megelégedni azzal az állásponttal, hogy az elbeszélőnek a női egyenjogúság melletti kiállása csupán felszínes szemfényvesztés lenne a regényben. Érdemes afelől vizsgálni a szöveget, hogy milyen eljárásokkal képes a narrátor úgy ellentmondani önmaga szemléletének, hogy ötvözi az emancipációs és az azt megkérdőjelező álláspontokat is. Egyrészt bemutatja a női egyenjogúság törekvéseinek egyik jeles, de még mindig elég erősen férfiorientált módját a közügyekben: a lehetséges veszedelem elkerülése érdekében a női képviselőt korlátozott az ideális államban. Másrészt pedig nem marad el a közösség gúnyos minősítése, amely a múltban él, változtatni nem hajlandó, és majd hosszú évtizedekkel később veszi át azokat az uralkodó elméleteket és szemléleteket, melyeken a *fejlettebb* országok már régen túlhaladtak. Jókai érzékeltette, hogy az előrehaladott tudományos-technikai vívmányok az egész környezetre hatással vannak, s a megélhetési lehetőségeket, a nemi szerepekről való gondolkodást, a nemek közötti munkamegoszlás határvonalainak fellazulását, a párkapcsolat és a család átértékelését is magában hordozzák. A szöveg részletesebb kitérők révén fejti ki, milyen hullámozó dinamikájú változások mennek végbe a társadalomban egy olyan jogszabály által, amely révén a nők érvényesülési lehetőségei megnőnek. Egyrészt ismét egy férfiaknak kedvező szituáció kerekedik ki belőle, ugyanis ők ezáltal a társadalom számára még fontosabb feladatokat és kihívásokat állíthatnak maguk elé⁷⁸. Másrészt a nő képének átértékelésével a férfi művészek zsákutcába keverednek, ha továbbra is a tradicionális témakörökben szeretnének alkotni és műsájukat megtalálni. A narrátor a dolgozó nőkre gúnyos megjegyzéseket tesz a „szemüveges elnöknő”⁷⁹ és „betintázott ujjhegyű tollnoknő”⁸⁰ képét felelevenítve. De elismeri, hogy a nőket érintő előnyös következmények sora is folytatódik, hiszen most, hogy több hivatás között választhatnak, már kevésbé függenek férfitársaiktól.⁸¹

⁷⁷ Uo., 57.

⁷⁸ SÁRDI 2008, 68-9.

⁷⁹ JMÖM, II., 117.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo., 18.

Viszont nem szabad azt elfelejteni, hogy az Otthon államának lakói nemtől függetlenül ugyanannak a gépezetnek és rendszernek a tagjai, melyet részvények, termelés, fogyasztás egybehangolásával tartanak fent. Ennek értelmében viszont dilemmába ütközik az olvasó, hogy vajon azok a társadalmi változások, melyek okozati viszonyként logikusan vezet le a regény, nem csak a gazdasági elit malmára hajtják-e a vizet: azaz ki lehet-e valójában ebből a gazdasági logikából szabadulni, a látszólag progresszív változások is nem ennek a folyamánai-e s nem ezt a logikát erősítik-e tovább. A regény világában ugyanis a tradicionális konvenciókhoz való ragaszkodást és a nemi szerepeket újraértő megoldásokat kihasználva bővül a piaci kínálat. Ha a nők lemondanak a szépség iránti ösztönről és sóvárgásról, az a szépség- és divatipar teljes bukását jelentené, a drágakövek, a selyem és a nemesfémek értéke csökkenne, továbbá azok az emberek is elvesztenék a munkájukat, akiknek ezek a szektorok biztosítottak munkát⁸². E játszmaiban a férfiak sem kapnak felmentést, ugyanis egyesek férfiasságát, felsőbbrendűségi komplexusát, küldetésstudatát, vagy éppen hazafiságát kijátszva kényszeríti a rendszer, hogy önkéntesen vállalkozzanak életveszélyes munkákra⁸³. Az egyenjogúság viszontagságai szintén pénzügyi pluszt jelentenek a gazdaságnak, a különféle fájdalomcsillapító- és tudatmódosító gyógyszerek gyártása egyszerre hoz létre egy új iparágat, és akadályoz meg egy nők ellen felhozott törvényjavaslatot. Viszont a gyógyszer mellékhatásai talán sokkal nagyobb bajt okozhatnak, mint amilyen betegséget gyógyítaniuk kellene.⁸⁴ A nemi egyenlőség nevében a nők többsége így inkább vállalja, hogy a repülés csak gyógyszeres kezeléssel valósulhat meg. Ezzel szemben Rozáli belátja, hogy számára, mint nő, ez a típusú utazási módszer nem való, gyógyszeres kezelésnek sem veti alá magát. Így inkább visszautasítja a repülés lehetőségét a női nem biológiai gyengeségeire hivatkozva⁸⁵, továbbá a Dáviddal megkötött házasságával, szüléssel és teljes háttérbe vonulásával karakterfejlődése megszűnni látszik. Míg a háború előtt egyenrangú társként érvényesült Dávid mellett a tudományos eszmecserékben és a haditerv elkészítésében, a békeidők beálltával a

⁸² Uo., 17-26.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo., II., 62.

⁸⁵ Uo., 57.

hagyományos másodrangú nő szerepét ölti magára⁸⁶. A regény első fele Dávid és Rozáli szerelmi viszonyát inkább a tudományok és a kutatás iránti szoros kapcsolat felől értelmezi, ez egyfajta kapocsként szolgál köztük, azt is egy bizonyos szintig megkérdőjelezve, hogy egymás vagy inkább a tudomány és a gépek szerelmesei⁸⁷. A természetes és a mesterséges határai elmosódni látszódnak, ez pedig olyan következményeket vonhat maga után, mint akár a mesterséges, ember által létrehozott „lelketlen” találmány, illetve maga a tudomány iránti erős érzelmi kötődés.

A társadalmi egyenjogúság megvalósítása a regény ideális államában láthatóan olyan problémákat vetett fel, melynek megoldása nem cél, hanem szükségszerűen beteljesülhetetlen ideál, egyfajta utópia. Bár a tudomány és technika fejlődésének következményei a társadalomban a korábbi évtizedes konfliktusok végére pontot tudtak tenni, az idealista nézeteknek mégis szembesülniük kellett az újonnan felbukkanó tökéletes állapotot és a világbékét akadályozó, folyton veszélyt jelző újabb és újabb fejleményekkel: a sci-fi utópiába (vagy nagyon távolról fenyegető disztópiába) torkollik. A leglátványosabb örökös körforgást és ezeket a fajta, a fenyegető problémákat szükségszerűen újratermelő megoldásokat maga a szerző is jelzi a regény két részének megnevezésével, *Az örök harc* és *Az örök béke* címválasztásokkal. Ezeknek ellentmondásait a következő oldalakon részletezem, illetve amellet érvelek, hogy az idealista és optimista sci-fi hordozta álláspont mögött hogyan bukkan fel újra és újra a disztópiák fenyegetése, a tökéletes problémamegoldás illuzórikussága, a kétely.

2.6. Örök béke és örök harc

Az emberiség folyamatos visszaesése ugyanabba a hibába, az uralkodási vágy és a háború szükségessége, a béke „minden következménye”⁸⁸ egy teljes második kötetben ölt testet. Jókait ezzel érzékelteti, hogy az örök béke és örök harc ellentmondása nem véletlen, esetleges és egyedi logikai hiba, hanem a világ mindenkori természetéhez tartozik.

⁸⁶ SÁRDI Margit is megjegyzi ezt a tanulmányában.

⁸⁷ JMÖM, I., 310.

⁸⁸ Uo., I., 500.

A második rész minden kétséget kizáróan a Kant híres szövege által is teoretizált, s a korban újra és újra előkerülő, a békekongresszusokon rendszeresen tárgyalt problémaköréből inspirálódott. Az *örök béke feltételei* címet viselő fejezet például Kantnak az örök békéhez vezető elméleti támpontjait foglalja össze, illetve válogatja. Az elbeszélő tizenkét pontot sorakoztat fel (ami pont a fele Kant javaslatának) a háborús időszak lezárásának megkoronázására és egy úgy világ kezdetének lehetséges kivitelezésére. De akár Kant *Örök békéjét*, akár Jókai regényét vizsgáljuk, azt vehetjük észre, hogy csak egy (egyelőre) nem létező, utópisztikus jövőhelyzet megteremtésének lehetséges kritériumait vázolják fel, más-más kivitelezési módszerekkel. Első ránézésre csaknem úgy tűnik, Jókai tisztelni kíván Kant előtt, de a felszíni egyetértés mögött valójában az örök békével kapcsolatban szkeptikus véleményt fogalmaz meg a regény: valójában úgy ábrázolja a kérdést, hogy tulajdonképpen ő is kanti elvekben gondolkodik, de olyan kontextusba helyezi azokat, melyek az elvek korlátait is képesek láttatni. A műben ábrázoltak előrevetítik azt, hogy az örök béke jóval túlmutat a fegyverek letételén, és olyan kompromisszumokkal jár, mint az államadósság, az „alacsonyabb rendű” civilizációk elnyomása, az egyenjogúság elutasítása, az alkotmányos szabadság/szuverenitás megtagadása. A béke jelen esetben is csak bizonyos nemzet(ek) számára hangzik kecsegtetően, amennyiben „az Otthon és Kincső államok mindkét Oroszországnak egy kétezermillió kölcsönt szereznek”⁸⁹, vagy ha „az Unalaska-sziget átadatik az Otthon államnak kétszázmillió forintért”⁹⁰. Bármilyen alapokon szerveződne meg egy társadalom, sosem zárhatja ki bizonyos rétegek vagy éppen a közérdek nemtetszését és az ezekből következő konfliktusokat. A béke fogalma pedig hiába elérendő cél, túlzott optimizmusra vallana a kormányoknak a közérdeket szolgáló törekvésébe vetett hit⁹¹. A más állam kormányzásába való „erőszakos beavatkozás”⁹² látványos megmutatkozása a vademberek⁹³ civilizációjának, vallásának és kultúrájának felszámolása, mind ürügy a gyűlölködésre.⁹⁴ A béke elérésének problematikussága már abban is felmerül, hogy egyáltalán az oktatását igénylik. Ez lehetne egyfajta helyeslő

⁸⁹ Uo., II, 278.

⁹⁰ Uo., 279.

⁹¹ RUSSEL 1997.

⁹² KANT 1995.

⁹³ JMÖM, II., 279.

⁹⁴ KANT

kommentár Kant írására („Magának azonban a háborúnak semmi különös indítókra nincs szüksége, hanem úgy látszik, az emberi természetbe van oltva.”⁹⁵) Például a vadállatok irtása sejteti a béke és egyensúly felszámolását az emberi és nem emberi környezet között, vagyis a háború, ha nem is éles fegyverekkel, de valamilyen más módon előkerül még a jövőben. Erre maga Kant is elég erősen utal, mikor kijelenti, az ember hatáskörét egy számára ismeretlen tényező befolyásolja, a sors, „mely az emberi nem objektív végcéljára irányul, s ezt a világfolyást predeterminálja”⁹⁶.

A második millenium vége című fejezettől kezdve a regény tesz róla, hogy az olvasóban még jobban felélessze a technológiai fejlődéssel kapcsolatos szkepszt. Pár évvel Dávidék után játszódik, az 1900-as évek végén, mikor már elvileg megkötött az „örök béke”. Ebből kifolyólag az emberölésre kifejlesztett eszközök, fegyverek haszontalanná váltak, és csak a múzeumokban csodálkozhattak a nevetséges és tréfás adománygyűjteményen. Ebben a korban már ostobasággá vált nemzetiség alapján megítélni, gyűlölni valakit, a „térképekre festett határok többé nem határai a jó barátságnak”⁹⁷, hála a gyors közlekedésnek. A haszonelvű gondolkodásmód megszüntetett minden olyan tevékenységet vagy kezdeményezést, melyben nincs üzlet, beleértve a háborút is. A folyamatos profithajhászat viszont új öldöklő angyalt hozott az emberek fejére, a dögvészt és éhséget. Ezek megszüntetésére további természet-kizsákmányoló és ökoszisztémát megváltoztató megoldásokhoz folyamodtak, mint a mocsárvidékek lecsapolása, sivatagok befásítása, továbbá az „észellenes civilizáció”⁹⁸ népeinek dolgoztatása. A béke diskurzusa a hirtelen megnövekedett népesség szempontjából sem bizonyult teljesen kifizetődőnek, ez pedig további drasztikus átalakításokat igényelt, majd a természet ismét pusztítással válaszolt erre.

Jókai ezután megszakítja ezt a körforgást egy közelgő üstökös közeledésével: látszólag ez bonthatja meg a gazdasági rend uralmát. Ebben a szituációban már nem az ember, hanem az égitestek vívják a háborút, az előbbi kénytelen a megmaradt élelmiszert elhelyezni az államraktárakban, itt a narrátor kissé bíráló megjegyzést tesz a 19. századi dőzsölő

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ JMÖM, II., 290.

⁹⁸ Uo., 291.

életvitelre, és felveti azon népek visszafordíthatatlan pusztuló sorsát, melyek nem vesznek részt az emberiség nagy céljának elérésében⁹⁹.

De éppen melyik célról beszél az elbeszélő? A fejlődés céljáról? Vagy itt már a túlélés az elsődleges? A boldogság megtalálása, béke fenntartása a fontos? Illetve mi történik akkor, ha meg nem jósolható körülmények szabályozzák az emberiséget, mint például az égitestek keringése? A regényben elhangzik az a mondat, mely mögött megbújik a szerző sajátos szemlélete az „örök békével” kapcsolatban: „gyilkolás helyett majd a természet megoldja.”¹⁰⁰ Tehát a béke csupán emberi konstrukció, a Föld és az egész Univerzum az igazi ura az embernek, sokkal jobban befolyásolják az emberiséget, mint ahogyan az utóbbi elképzelheti.

Az örök béke illuzórikussága pedig inkább a regény végességében rejli. A regény második kötete a Pax¹⁰¹ nevű bolygó születésével és a második millennium befejeztével végződik, lezárul a történet, az emberiség további sorsáról, konfliktusairól semmit nem tud meg az olvasó, ahogyan arról sem, hogy a további fejlesztések a technológiában miféle pozitív, illetve negatív szempontokat hoztak magukkal, milyen irányba fordul át a civilizáció. Így válik ez a megoldás a végesség látszatává: bár a regény a végére ért, a világ attól tovább folytatja küzdelmét, legyen ez az emberek vagy a világegyetem bármely entitása közt.

Az utolsó fejezetek címei (*A himalájai csillagda, Harc az égitestek között, Harc a földi csillagok között, A hold, Az új bolygó*) arra engednek következtetni, hogy a regény végkifejlete, illetve az e fejezetekben felvázolt háború túlmutat az emberiségen és a Föld bolygóján, a főszereplők már nem esendő emberi lények, hanem a narrátor a világűrbe kalauzolja el az olvasót. A tudósok, csillagászok – bár befolyásolni nem tudják –, csupán a távolból kényszerülnek figyelni az eseményeket, következtetéseket vonnak le, jövendőlni igyekeznek és reménykednek a túlélésben. Passzív szemlélői, értelmezői és nem aktív alakítói a történéseknek. A regény ezen pontján kétségbe vonható az emberiség törekvéseinek és ezzel együtt az eddigi történetnek a relevanciája, ugyanis a szerző az embert kiszolgáltatott és tehetetlen lényként ábrázolja, a világegyetem központját áthelyezve egy sokkal távolabbi és sokkal tágabb térre. Az ember önmaga

⁹⁹ Uo., 334.

¹⁰⁰ Uo., 334.

¹⁰¹ Uo., 366.

alacsonyrendűségét elfogadva, saját büszkeségét és önzőségét győzi le. Ez egyfajta vallásos vallomásnak is betudható, hiszen eszerint a vízió szerint az ember egy felsőbb hatalom kezébe is hajlandó saját sorsát helyezni, ha túlélése élet vagy halál kérdése: „Hogy üdvözölte a tisztán felragyogó sugarat: ember, mezők és erdők állata, vad, madár! [...] Egy földfordulásig örülhetett minden élő az élő napnak. Elismerék, hogy ő is egy része az istenségnek!”¹⁰² Ebben az utópisztikus / disztópikus világban már nem a Föld szerepel központi helyszínként, az ember maga viszonylagossá válik¹⁰³. Ha sikerülne az emberiség ősi álma, az űr meghódítása, további problémákat szülhet, melyeknek következményeivel el kell számolnia az embernek, ugyanis a nagyobb látótérhez való igazodásnak is újabb ára van¹⁰⁴.

Jókai regénye tehát ironikus az ipari-technikai fejlődést illetően: *Az örök harc* című, első kötet egyik feszültségforrása az, hogy a hadügyminiszter hanyagolja a haditechnikai fejlődést, a Dávid által felfedezett ichorral és az új repülőgép találmányával viszont sikerül fellendíteni azt. Ennek hála oldódik meg a történetben levő ellenségek leverése, majd *Az örök béke* ciklusa minden előbbi felrúgva, annak állít görbe tükröt, az előző rész eszközei, melyek a győzelmet segítették elő, vicc tárgyává lettek, holott az akkori „örök béke” nem jöhetett volna létre, ha „az örök harcot” nem vívják meg. Ez is mutatja azt, hogy a regény nagyszabású, a sci-fi különféle típusait ötvöző víziójában az emberi konstrukciók és ideológiák pengeélen táncolnak, nem időtállóak, disztópiába hajlanak.

3. Következtetések. *A jövő század regénye*: ötvözet és szkepticizmus

Dolgozatomban Jókai sci-fijének, *A jövő század regényének* műfajbéli keveredéseit, hibrid megoldásait igyekeztem feltárni. Problémafelvetésem, miszerint a korábban zavarosnak, nehezen emészthetőnek tűnő komponensek valójában különféle 19. századi sci-fik átírása és egyvelege, beigazolódni látszik abban, ahogyan a regényben felsejlik számos korabeli globális és magyar sci-fi-típus alakváltozata, megoldása,

¹⁰² Uo., 366.

¹⁰³ SCHWONKE, 1972/1, 37.

¹⁰⁴ Uo.

toposza, kliséje. Három ilyen típus, megoldás, tematika különösen dominálja a regényt: az antigravitációs, a misztikus és a militarista sci-fi, de ezen túlmenően Jókai egy sor olyan témakört, a globális sci-fiben gyakran előkerülő problémát integrál, mint a társadalmi egyenjogúság, a gravitációt legyőző vívmányok hasznosítása a háborúban, az ökoutópia, a világbéke kérdése. Eszerint Jókai nem valamilyen korabeli szintiszta sci-fitípusba kívánta beilleszteni maradéktalanul a szövegét, ehelyett inkább több paradigma, eljárás, korabeli megoldás ötvözetére törekedett tudatosan. Ez az ötvözet egy olyan ökológiai természetű disztópiát eredményez, amely *A jövő század regényét* a kiindulópontként szolgáló optimista hajlamú sci-fi-s megoldásokhoz, paradigmákhoz képest jóval borúlátóbbá, szkeptikusabbá, kételkedőbbé teszik.

Irodalomjegyzék

[BORBÍRÓ Fanni, „A nő szüli ugyan a férfiút, de a férfi alkotja a törvényt” A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon,](#) Árkádia. Irodalomoktatási portál. 4. [utolsó hozzáférés 2021. 05. 01.]

DOMOKOS Áron, *Világgyár: SF-világépítés és -rekonstruálás irodalomórán*, Anyanyelvi kultúráközvetítés, 2019/2, 58-96.

F. DÓZSA Katalin, *Az első világháború hatása a polgári erkölcsök, a női szerepek és az öltözködés érdemi változásaira*, Múltunk, 2016/2, 57-59.

DUX Adolf, *A jövő század regénye*, Athenaeum, 1873/47, 2997-3104.

FOGARASI György, *Nekromantika és kritikai elmélet*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

FUKS Ladislav, *Néhány megjegyzés a tudományos fantasztikus irodalomról*, Irodalmi Szemle, 1976/10, 921-3.

FÜLÖP Adorján, *A Jules Verne-féle irány irodalmunkban*, Koszorú, 1885/29-33, 456-458, 474-476, 489-492, 505-506, 521-524.

GYERTYÁN Ervin, *A sci-fi lehetőségei és a satíra*, Nagyvilág, 1972/2, 41-42.

HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán (szerk.), *Jókai & Jókai*, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2013.

HANSÁGI Ágnes, *Tárca-regény-nyilvánosság*, Bp., Ráció Kiadó, 2014.

Adamikné JÁSZÓ Anna, *Jókai és a retorika*, Trezor Kiadó, Bp., 2016.

JUIN, Hubert, *A science fiction és az irodalom*, Helikon, 1972/1, 30-35.

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI 18-19., *A jövő század regénye* I-II., s.a.r. D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

JÓSIKA Miklós, *Végnapok: Apokalyptikai novella*, In: Jósika Miklós, *Regényes képletek*, Pest, Heckenast Gusztáv kiadása, 1847.

- KANT, Immanuel – HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *A tiszta ész (válogatott írások)*, Bp., 1995.
- RÉNYI Alfréd, *Miért szeretem a science fictiont*, Új Írás, 1967/9, 41-2.
- REZSŐ Margit, *A mérlegen: a tudományos-fantasztikus regény*, Élet és Tudomány, 1966/33, 1567-72.
- ROBERTS, Adam, *The History of Science Fiction*, Palgrave Histories of Literature, Palgrave Macmillan, 2016.
- RUSSEL, Bertrand, *A hatalom és az egyén*, Bp., Kossuth Kiadó, 1997.
- SÁMI Lajos, *Az emberi nem jövője*, Vasárnapi Újság, 1873/45, 539-540.
- S. SÁRDI Margit, *A magyar tudományos-fantasztikus irodalomról*, Alföld 2009/5, 59-73.
- S. SÁRDI Margit, *Utópisztikus társadalomképek a sci-fi regényekben, 1870–1914*, Múltunk, 2008/4, 61-72.
- SCHWONKE, Martin, *A világ kiterjesztése és a modern utópia*, Helikon, 1972/1, 36-42.
- SZAJBÉLY Mihály, *Intermediális randevúk a 19. században*, Pannonia Kiadó, Pécs, 2008. (Thienemann-előadások 3.).
- SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2010.
- SZILÁGYI Márton, *Amikor betelik az idő*, In: *Jókai & Jókai*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2013, 273-284.
- SZILASI László, *A selyemgubó és a „boncoló kés”*, Bp., Osiris Kiadó, 2000.
- TARJÁNYI Eszter (szerk.), *XIX. századi magyar fantasztikus regények*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2002.
- TÉR Jenő, *Verne, Jókai és Wells*, Népszava, 1912/104, 23-24.